

Scurtă privire asupra literaturii ruse din a doua jumătate a secolului al XX-lea și începutul secolului al XXI-lea

În a doua jumătate a secolului al XX-lea, în literatură
era dominantă orientarea sovietică, realismul socialist.

Cînd vorbim despre literatura sovietică trebuie avute în vedere toate fenomenele literare de pe teritoriul Uniunii Sovietice, începînd cu 1917 și terminînd cu 1991, aprobate de cenzură și/sau recunoscute de critica oficială. Periodizarea acestei literaturi a fost făcută adesea după decenii, care nu oferă însă detalii semnificative asupra particularităților acesteia. Vladimir Kovski, de exemplu, propune cadrul ideologic ca element distinctiv: „trebuie să vorbim nu despre perioade istorico-literare diferite, ci despre o singură epocă totalitară între 1917 și 1954, care a dat naștere fenomenului specific și complex al literaturii sovietice (...). După 1954 ea a trecut într-un stadiu mai detensionat, posttotalitar, care s-a întins pînă la jumătatea sau chiar pînă la sfîrșitul anilor '80”¹.

Teoria socialismului realist, mai bine zis, de monopolizare și de unificare ideologică a literaturii, a fost creată în 1932, imediat după dispoziția CC al PC (bolșevic), *O perestroike literaturno-hudojestvennîh organizații*, prin care scriitorii erau

¹ V. Kovski, *Vystuplenie za „kruglym stolom”*. „XX vek kak literaturnaja epoha”, „Voprosy literatury”, nr.2/1993, p.60.

lipsiți de dreptul la asociere în funcție de opiniile estetice, beneficiind însă de apartenență la literatura sovietică. Nu trebuie să uităm că această campanie de înlăturare a literaturii adevărate și de înlocuire a ei cu una controlată în totalitate de stat, care să reflecte ideologia acestuia², a fost declanșată la scurt timp după revoluția bolșevică. Primul document oficial care a impus controlul în acest domeniu a fost Decretul despre tipărituri (*Dekret o peceati*), emis a doua zi după revoluție, pe 9 noiembrie (27 octombrie) 1917, prin care se limita libertatea presei scrise, văzute ca un paravan pentru liberalismul prost-înțeleș al „claselor avute”. Semnificative în acest sens sînt și Rezoluția CC al PC bolșevic din 1 decembrie 1920, *O proletkul'tah*, prin care era anulată posibilitatea unei activități creatoare independente de stat³, precum și dispoziția *O politike partii v oblasti hudojestvennoi literaturî*, din 1925, care confirma dreptul partidului și al statului de a se amesteca în chestiunile literare. Dispozițiile de partid din această perioadă

² Așa cum afirmă M.M. Golubkov, „sarcina artei este de a drapa realitatea, de a crea fațada care să ascundă contradicțiile adevărate”, sau, cu alte cuvinte, „sarcina artei realismului socialist nu este de a reflecta adevărul realității, ci de a deveni ea însăși adevăr și viață, luînd într-un fel locul realității adevărate (*op.cit.*, p.87).

³ Fapt ce a atras după sine o impresionantă emigrație din partea celor care nu aveau cum să fie de acord cu această restrîngere grosolană a drepturilor. Punctul culminant al hărțuirii scriitorilor prerevoluționari l-au constituit acuzele aduse, în 1929, lui Boris Pilniak, Mihail Bulgakov, Andrei Platonov, Evgheni Zamiatin, în urma publicării lucrărilor lor la editura berlineză „Petropolis” (înainte de acest an tipărirea scrierilor la editura germană nu constituise nici un impediment, cf. Golubkov, *op.cit.*, p.57), care a constituit, în același timp, punctul de plecare pentru supunerea totală a scriitorilor ruși ideologiei oficiale.

evidențiau rolul conducător al partidului și al statului în toate sferile de activitate, inclusiv în literatură, care trebuia să-și construiască imaginea de purtător de cuvânt al ideologiei oficiale. Se poate conchide că apogeul acestei campanii a fost atins în 1934, o dată cu crearea Uniunii Scriitorilor, un fel de „minister” al literaturii care putea controla în mod oficial fenomenul artistic⁴, după care au urmat și pașii următori, firești: critica a devenit o formă a conștiinței literar-artistice care formula comanda socială (în fapt, de partid și de stat) și care controla executarea ei; s-a format canonul realismului socialist, precum și sistemul specific de specii literare⁵.

În linii mari, se conturează câteva perioade ale literaturii sovietice⁶:

– perioada de tatonare, a anilor 1917-1932, înainte de consolidarea conceptului specific. O dată cu declanșarea Revoluției din Octombrie a fost promovat idealul „literaturii proletare”, care a dat naștere primei emigrații;

⁴ Chestiunile „specifice” au fost perfectate în cadrul unor discuții din 1934, când a fost reformat limbajul literar, care trebuia să fie cât mai neutru, transparent și clar, lipsit de particularități stilistice intelectualizante, mai apoi numite reacționare, și de „ornamentalisme”, respectiv din 1936, când, prin campania împotriva formalismului (esteticilor simboliste, constructivismului, futurismului, imaginismului), dar care avea în fapt în vedere forme ale expresivității convenționale (fantastic, grotesc ș.a.), literatura era orientată către reflectarea fidelă a realității.

⁵ Cf. Golubkov, *op.cit.*, p.61.

⁶ După Wolfgang Kasack, *Leksikon russoj literatury XX veka*, Moscova, 1996, p.390-391. După *Istoriya sovetsoj literatury*, apărută la Moscova în 1967, perioadele literaturii sovietice erau 1917-1929, 1929-1941, 1941-1955, 1955-1966, fiind determinate de jaloane ideologice (1929 – începutul guvernării totalitare, 1941 – începutul războiului, 1956 – Congresul CC al PCUS).

– literatura anilor 1932-1953, ce constituie perioada stalinistă, marcată prin accentuarea presiunii asupra vieții literare; a fost cauza celei de-a doua emigrații;

– literatura anilor 1953-1964, a *dezghețului (otpepel')*, ce se suprapune peste guvernarea lui Nikita Hrușciiov, caracterizată printr-un oarecare grad de liberalizare;

– literatura anilor 1964-1985, a *stagnării (zastoi)* corespunzătoare guvernării lui Leonid Ilici Brejnev, caracterizată printr-o restalinizare treptată a vieții culturale; în acest timp a apărut al treilea val de emiganți din domeniul literaturii;

– literatura anilor 1985-1991, *perestroika*, în timpul lui Mihail Gorbaciov, este caracterizată, ca întreaga societate, de începutul procesului de liberalizare al vieții literare (*perestroika, glasnost', pluralism, democratizare*).

Literatura rusă din perioada anilor '20-'50 (după unii critici, s-a întins chiar pînă în anii '70), a realismului socialist, orientarea ce domină în totalitate mișcarea literară rusă⁷ (pînă a se ajunge la această etichetă, mișcarea literară

⁷ Sugestiv pentru caracterul hotărît al mișcării de a-și crea „tradiții” este faptul că această etichetă a fost pusă și unor creații care au apărut încă înainte de cristalizarea conceptului. Este vorba de scrierile lui Gorki *Meșceane, Mat', Vraghi*, povestirile lui Serafimovici din perioada primei revoluții, poeziile lui Demian Bednii, precum și întreaga „literatură revoluționară” a anilor '20 (Serafimovici, *Jelezni potok*; Furmanov, *Ceapaev* ș.a.). Mai mult, în toate „bibliile” realismului socialist Gorki apărea ca părinte, ca întemeietor al acestuia. Unii critici au văzut în articolul lui Lenin, *Partiinaia organizația i partiinaia literatura*, din 1905, punctul de plecare al dezvoltării acestei ideologii de partid, dar ea s-a conturat în fapt mult mai tîrziu (cf. și L.P. Egorova, P.K. Cekalov, *Istorija literatury XX veka*, cap. *Socialistikčeskij realizm v kontekste literaturnoj epochi și Genezis socialističeskogo realizma*).

a fost numită *nou realism* – A. Voronski, *noua școală realistă* – A. Lunacearski, *realism monumental* – A. Tolstoi, *realism tendențios* – V. Maiakovski, *realism eroic*, *realism proletar* sau *realism romantic*). Interesant este că literatura realismului socialist a căutat modele în creația populară, din dorința de a sublinia caracterul accesibil, inteligibil al idealului promovat și nu în ultimul rînd orientarea antielitistă. Proza sovietică timpurie face adesea apel la vechea Rusie, legendară, uneori și cu ajutorul cuvintelor, arhaizante (proza ornamentalistă). Lupta literară se dădea nu numai împotriva unor concepții social-politice, ci și a unora estetice. Începînd cu anii '30 ideologia oficială se lupta cu rămășițele formalismului, avangardei, ale modernismului. Statul controla de fapt nu numai ideologia, ci și formele de creație. Tot ce ieșea din cadrele realismului socialist era distrus sau interzis pentru mulți ani circuitului public. Literatura epocii sovietice se afla în fruntea tuturor „luptelor”, de la cele pentru recolte la cele pentru curățenia limbii ruse, impunînd pătrunderea unui bogat vocabular „militar” în societatea rusă („erou al muncii”, „dușman al poporului” ș.a.).

Literatura oficială a creat mitul vieții ideale, al unei lumi iluzorii în care reprezentările ideologice trebuia să se transforme în tablouri realiste ale vieții. Tot ce submina caracterul vital al acestui mit, ce descria starea reală de lucruri era distrus. Așa cum spunea M. Berg⁸, „teroarea a devenit numai o hîrtie de turnesol, o continuare artistică prin intermediul căreia «inginerii sufletelor omenești» au devenit care un participant involuntar, care un ajutor voluntar – un preot al

⁸ *O literaturnoj bor'be*, în „Oktjabr”, nr.2/1993, p.187.

ideologiei imaginarului, în timp ce «martorii» lucrurilor firești erau distruși, deoarece din ei izvora energia antirătăcire⁹. De aceea au fost distruși O. Mandelștam, B. Pilniak, L. Dobîcin, I. Babel, reprezentanții grupării OBERIU⁹, ale căror creații depășeau hotarele artei ideologizate și reflectau natura metafizică a lumii ce se schimba și a omului nou. Creațiile altor scriitori au fost blocate, fiind interzise publicării (Anna Ahmatova, B. Pasternak, A. Platonov, M. Bulgakov, M. Zoșcenko). Constrângerea ideologică s-a accentuat în anii războiului, de data asta toate forțele fiind mobilizate împotriva dușmanului din exterior. În pofida speranțelor că după război lucrurile se vor relaxa, că literatura va ieși într-o oarecare măsură de sub ideologia oficială, atacuri virulente s-a declanșat în 1946 împotriva revistelor „Zvezda” și „Leningrad”, acuzate de lipsă de idei și de promovarea artei pure, continuate mai apoi cu cele împotriva scriitorilor „reacționari” care nu recunoscuseră apartenența la realismul socialist (Mihail Zoșcenko, Anna Ahmatova, N. Zabolotki, Andrei Platonov, Boris Pasternak ș.a.).

Dezgheșul (1953-1965)¹⁰. Spre sfârșitul anilor '50 presiunea a început să mai scadă, mai ales după moartea lui

⁹ OBERIU – Ob'edinenie real'nogo iskusstva (Uniunea artei reale) – grup de scriitori și artiști format la Leningrad în 1926-1930. Activitatea lui s-a caracterizat prin tendința de a înnoi arta prin refuzul realismului canonizat atunci. Ultima literă din denumire, sunetul *u*, făcea o notă contrastantă cu terminația canonică *-ism*, subliniind astfel și prezența elementului comic în creația membrilor grupului. Reprezentanți: scriitori – D. Harms, A. Vvedenski, N. Zabolotki (fondatori), I. Bahterev, A. Razumovski, Iu. Vladimirov, D. Levin; pictori – O. Malevici.

¹⁰ Termenul *Dezgheș* a fost pus în circulație în aprilie 1954, în revista „Znamja”, prin publicarea romanului omonim al lui Ilia Ehrenburg.

Stalin. Cel care a declanșat procesul „dezghețului” a fost Nikita Hrușciiov, care, la Congresul al XX-lea al PCUS, din februarie 1956, în raportul secret, a denunțat cultul personalității lui Stalin și urmările lui (*O kul'te lic'nosti Stalina i ego posledstviiah*). La scurt timp încep să apară și scrieri foarte critice, care de-acum erau permise. Prima scriere a fost pamfletul politic al lui Nazim Hikmet, *Rîceaghi*¹¹, în care autorul încearcă să prezinte cauzele care au dus la apariția cultului personalității. Reprezentativ pentru această atmosferă a fost și romanul lui Vladimir Dudiņev, *Ne hlebom edinîm*, apărut în aceeași revistă, în numerele 8-10 din același an, care pune problema imposibilității lipirii de libertate a celor care gîndesc. Importante au fost și povestirile lui Pavel Nilin, *Ispîțatel'nîi srok* și *Jestokost'*, în care scriitorul caută în trecut, în 1923, originea minciunii, a cinismului și a cruzimii.

În categoria literaturii oficiale au fost incluși și scriitori șaizeciști, care aduceau un suflu nou. Portdrapelul orientării democratice a redevenit revista „Novîi mir”, la conducerea căreia, din 1958, a revenit A. Tvardovski, reușind să publice aproape tot ce era mai important în literatura timpului¹². Important era și faptul că, în această revistă, un rol important îl ocupa critica literară care milita pentru un nivel foarte înalt al creațiilor artistice. Încă din decembrie 1953, în revista „Novîi mir” apare pentru prima dată un articol important, al lui Vladimir Pomeranțev, *Ob iskrennosti v literature*, care se ridică

Scriitorul relua de fapt un cuvînt utilizat pentru prima dată în această accepție politică și socială de către Aleksandr Herzen, în 1855, după moartea lui Nicolae I, cînd se aștepta o relaxare a climatului politic.

¹¹ „Novyj mir”, nr.4/1956.

¹² Revista a fost închisă în 1970, o dată cu reinstaurarea cenzurii.

împotriva controlului implacabil asupra literaturii sovietice, forțată să devină un instrument al puterii¹³. Momentul nu era însă propice sincerității, așa că redactorul-șef, Tvardovski, a fost înlăturat, în locul lui fiind numit Konstantin Simonov.

„Tînăra proză” aduce un erou nou, un material nou, dar și o limbă nouă (prezența jargonului, chiar a unor elemente de argou), prin orientarea către cotidian. Un moment critic pentru literatura rusă l-a constituit scandalul pricinuit de acordarea, în 1958, a premiului Nobel lui Boris Pasternak, pentru romanul *Doktor Jivago* (*Doctorul Jivago*, scris în 1955) și care a declanșat mai apoi o amplă campanie de calomniere a scriitorului. După un „îngheț” de scurtă durată, anul 1962 a marcat momentul celui de-al doilea „dezgheț”, prin apariția povestirii lui Aleksandr Soljenițîn, *Odin den’ Ivana Denisovicea* (*O zi din viața lui Ivan Denisovici*)¹⁴, care a declanșat în fapt o lungă serie de scrieri inspirate de viața din lagărele comuniste sau din perioada teroarei (Andrei Aldan-Semionov, *Basrel’ef na skale*¹⁵; Grigori Șelest, *Kolîmskie zapiski*; Boris Diakov, *Povest’ o perežitom*; Iuri Dombrovski, *Hranitel’ drevnostei* (*Conservatorul de antichități ș.a.*).

În anii ’60, în procesul literar rus se conturează patru mari direcții: orientarea *antistalinistă* (Aleksandr Tvardovski,

¹³ Semnificativ este faptul că, în 1924, Evgheni Zamiatin se plîngea tot de lipsa acestei sincerități, a adevărului, în literatura contemporană. În opinia lui, scriitorul s-a obișnuit să mintă, să vorbească cu prudență și teamă (cf. E. Etkind, G. Nivat, I. Serman, V. Strada (red.), *Histoire de la littérature russe. Le XXe siècle. Gels et Dégels*, Paris, Ed. Fayard, 1988, p.389).

¹⁴ „Novyj mir”, decembrie 1962.

¹⁵ „Moskva”, nr.6/1964.

Cuprins

Notă asupra ediției	5
Cuvânt înainte	7
Scurtă privire asupra literaturii ruse din a doua jumătate a secolului al XX-lea și începutul secolului al XXI-lea	15
1. Realismul	43
1.1. Proza realistă tradițională (neoclasică)	45
1.1.1. Proza publicistic-artistică	46
VALENTIN RASPUTIN	49
VASILIȘUKȘIN	71
ALEKSANDR SOLJENIȚIN	79
ANDREI KURKOV	103
NINA BERBEROVA	117
ANDREI MAKINE	145
LUDMILA ULIȚKAIA	165
OLGA GRUSHIN	181
OLGA LOSSKY	191
ANNE WIAZEMSKY	197
1.2. Proza convențional-metaforică	202
CINGHIZAITMATOV	207
TATIANA TOLSTAIA	225
1.3. Cealaltă proză (noul val, a treia proză) 132	232
VLADIMIR VOINOVICI	237

2. Modernismul	251
SAȘA SOKOLOV	257
VENEDIKT EROFEEV	267
IURI MAMLEEV	279
VLADIMIR MAKANIN	307
SERGHEI DOVLATOV	317
3. Postmodernismul	325
VIKTOR EROFEEV	347
VLADIMIR SOROKIN	389
VIKTOR PELEVIN	409
IRINA DENEJKINA	425
4. Literatura de masă	431
BORIS AKUNIN	441
ALEKSANDRA MARININA	447
DARIA DONȚOVA	451
Bibliografie	455